

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Я.М. Дрогомирецький, Г.Є. Долгопола

ІФНТУНГ, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, тел. (0342) 42027

e-mail: prit@n ung. edu. ua

В мировой практике существует несколько моделей использования национальных природных парков с целью рекреации. В процессе организации рекреационной деятельности проводятся исследования природного рекреационного потенциала территорий, пригодных для рекреации, определяются функциональные зоны, емкость ландшафтов. К процессу принятия решения относительно рекреационной деятельности на территориях национальных парков необходимо привлекать общественность.

Інтенсивний розвиток процесів індустріалізації та урбанізації, соціоекологічні проблеми, пов'язані з будівництвом та експлуатацією газо- і нафтопроводів, високовольтних ліній електропередач різко посилити антропогенну дію на природне середовище. Взаємодія суспільства і природи призводить до забруднювання і порушення навколишнього середовища, що вимагає раціонального, зваженого підходу до охорони природи та організації рекреації.

Туризм є основною складовою одиницею рекреації, під якою розуміється відтворення у вільний час витрачених в процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-розважального і пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, мисливства, рибальства, фізичної культури і спорту (лат. *rekreatio* – відновлення сил). Таку соціально-економічну функцію відтворення та відновлення життєвої енергії людини покликаний виконувати, перш за все, рекреаційний ландшафт.

Принцип розвитку туризму – це взаємозв'язок природного комплексу, технічних систем – матеріальної бази й рекреаційної інфраструктури, обслуговуючого персоналу, туристів та органів управління. Одною зі значних складових туристичного ринку є рекреація на природно-заповідних територіях та об'єктах, зокрема національних природних та регіональних ландшафтних парків за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого Законом України “Про природно-заповідний фонд України” та іншими актами чинного законодавства України.

Рекреаційні природно-заповідні території в контексті розвитку туризму виконують компромісну функцію погодження інтересів туристів в активному відпочинку та природного ландшафту в збереженні його цілісності і первинності. Найбільш вдало ця філософська проблема суперечності між збереженням земного

There are a few models of the use of national natural parks with the purpose of recreation in world practice. In the process of organization of recreation activity researches of natural recreation potential of territory are conducted, that suitable for recreation, functional areas, capacity of landscapes, are determined. In the process of decision-making in relation to recreation activity on territories of national parks it is necessary to attract public.

природного розмаїття та його рекреаційним використанням для організованого масового відпочинку і туризму практично реалізується в категоріях національного природного і регіонального ландшафтного парків. З цього погляду така форма заповідання є на даний час найбільш соціально корисною та економічно вигідною.

Національні парки організовуються в місцевостях із сприятливим кліматом, різноманітними мальовничими ландшафтами, унікальними об'єктами та явищами природи для задоволення культурно-естетичних потреб відвідувачів, сприянню їхньому оздоровленню і відпочинку, розширенню природознавчого світогляду. Природа на значній території національних парків залишається недоторканою і розвивається за своїми законами, що надає можливість відвідувачам через рекреацію (туризм) спостерігати та насолоджуватися чарівною неповторністю дикої природи.

Заслугує уваги підхід до цього питання в Польщі, де в Законі про охорону природи (1991) у частині, що стосується ландшафтних парків, говориться: “...земля та інша нерухомість, що знаходиться в межах ландшафтного парку, мають рекреаційне значення і слугують для виховання молоді в дусі шанування рідної природи, культури та історії”.

У світовій природоохоронній практиці розрізняють кілька моделей національних парків: північноамериканська, швейцарська, англійська, африканська, японська.[1].

У Північній Америці (зокрема у США) територія національних парків знаходиться у володінні держави та розділена на дві зони: заповідну (до 90%) і рекреаційну з платним відвідуванням. Це – американська модель.

Найбільшою строгістю заповідного режиму вирізняється швейцарська модель, її можна порівняти з вітчизняними природними заповідниками. До неї належать альпійські парки Франції та Італії, більшість національних парків Фінляндії та Австрії. Інформаційні центри

та центри для відвідувань у таких парках розташовані тільки у вхідній частині, відвідування парку безкоштовне. Територія парків знаходиться у власності держави.

В англійській моделі національні парки можуть перебувати у державній і приватній власності. Переважають вторинні екосистеми з некорінними породами дерев. Пріоритет надається туристично-рекреаційній функції. До англійської моделі відносяться деякі національні парки в Угорщині.

В африканській моделі важливою функцією парків є охорона дикої фауни, яка поєднується з вивченням поведінки (етології) тварин. Відвідування парку (сафарі), яке здійснюється у супроводі рейнджерів, платне. Територія знаходиться у державній власності.

В Європі та й у всьому світі провідною є тенденція до збільшення площ природно-заповідного фонду. Там це розглядається навіть як своєрідний патріотизм у прагненні зберегти недоторканість природи. В Україні, особливо в Карпатському рекреаційному регіоні, подекуди виникають суперечності між місцевими комерційними структурами, деякими верствами громадськості та структурами природоохоронних територій. Суперечності полягають або у неможливості ведення будь-якої господарської діяльності, окрім природоохоронної та рекреаційної, або щодо незадовільної природоохоронної діяльності.

П'ята сесія Косівської райради 27 грудня 2006 р прийняла рішення про припинення діяльності Національного природного парку "Гуцульщина", а також про проведення районного референдуму з приводу передачі земель парку. Незважаючи на те, що НПП "Гуцульщина" знаходиться в зоні дії "Карпатської конвенції" – рамкового міжнародного документа щодо сталого розвитку території Карпат – та згідно з Указом Президента України Л.Кучми від 14 травня 2002 р. про створення у Косівському районі Національного природного парку "Гуцульщина" і Указу Президента В. Ющенка про розширення його меж, бізнес-інтереси та необхідність у правовому режимі територій природно-заповідного фонду деяких осіб перешкоджають розвитку об'єкта природно-заповідного фонду України.

Референдум – один із шляхів залучення громадськості до процесу прийняття рішення щодо тої чи іншої господарської діяльності на територіях, прилеглих до зон поселень, населення яких, ймовірно, буде відчувати вплив даної діяльності на процеси своєї життєдіяльності.

З англійської "public relations" (PR) перекладається як "зв'язок із громадськістю" чи "суспільна взаємодія". Фактично, PR – це технологія формування громадських думок. Ця технологія повинна базуватися на достовірній, прозорій та зрозумілій інформації стосовно об'єкту PR. [2].

Мета PR – встановлення двостороннього спілкування для виявлення загальних уявлень чи загальних інтересів і досягнення взаєморо-

зуміння, заснованого на правді, знання і повній інформованості.

В процесі вивчення думки громадськості стосовно діяльності національних природних парків, ландшафтних парків, біосферних заповідників тощо, необхідно проводити еколого-освітню роботу (громадські слухання, сходи, круглі столи, неформальні зустрічі з громадськістю) для надання інформації щодо завдань та мети створення територій природно-заповідного фонду.

До рекреаційних установ природно-заповідного фонду (ПЗФ) України відносяться національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки природи, заповідні урочища тощо, які крім природоохоронної, мають особливу оздоровчу, науково-освітню та естетичну цінність. Першочерговими функціями національних природних парків є створення умов для організованого туризму (екотуризму), відпочинку, інших видів рекреаційної діяльності та проведення наукових досліджень змін просторово-часової структури ландшафтних комплексів в умовах рекреаційного використання.

Розширення меж таких територій – організація територій за функціональними ознаками: буферна зона, рекреаційна зона, заповідна зона тощо. В рекреаційній зоні необхідно відокремити території стаціонарної рекреації для створення рекреаційних комплексів (бази відпочинку, кемпінги, мотелі, спортивні споруди з відповідною інфраструктурою) для довготривалого відпочинку, санітарно-курортного лікування та територію регульованої рекреації (екотуризм), в межах якої проводиться короткотривалий відпочинок та оздоровлення, огляд мальовничих і пам'ятних місць. В цій зоні облаштовуються екологічні стежки та туристичні маршрути. Екотуризм включає всі види туризму, орієнтовані на довготривале збереження природного довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), відтворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів. [3].

Мають бути визначені і затверджені будівельні, проектувальні, архітектурні норми для територій, що охороняються. Тут особливо гостро виникають проблеми виразності форм, підбору будівельних матеріалів, атрактивності, єдності з ландшафтом та спектром послуг.

Постійне збільшення рекреаційних потреб населення викликає необхідність вирішення багатьох питань, пов'язаних з визначенням характеристик природно-рекреаційного потенціалу та регламентованого, екологічно-збалансованого природокористування і, відповідно, оптимального задоволення попиту людей у рекреації.

Невідповідність між кількістю рекреантів та здатністю ландшафтів до самовідновлення призводить до корінних змін екосистем. З метою запобігання порушення екологічної рівно-

ваги необхідно проводити розрахунки антропогенного навантаження на ландшафти рекреаційних територій, планувати і контролювати відвідування даних територій.

Невідповідність між кількістю рекреантів та рівнем рекреаційної інфраструктури негативно впливає на соціальну і психологічну ситуацію: надмірне скупчення туристів у центрах поселень, громадських закладах та об'єктах послуг не створює умов для відпочинку, відновлення, лікування та оздоровлення.

Норми скупчення відпочиваючих залежать від характеристики відвідувачів: очікування складових рекреації, відношення до політики управління рекреацією, особистий досвід використання рекреації. Переваги, як правило, у "екологічно-чистому" управлінні, єднанні з природою, що гарантується природоохоронних територіях. Проблема скупчення людей вирішується організацією раціональної структури рекреаційних послуг, раціональним використанням ресурсів, що забезпечують високу якість навколишнього середовища, взаємодією з відвідувачами з метою забезпечення їх тими умовами, які вони очікують, ефективними еколого-освітніми програмами, що пояснюють адекватний тип поведінки в зоні рекреації, поділом території рекреації на окремі зони для створення однорідних, сумісних груп відвідувачів.

Невідповідність планування і організації відпочинку для різних за станом здоров'я рекреантів можуть також призвести до негативних наслідків. Відомо, що різноманітні фітоценози в поєднанні з конкретними кліматичними умовами мають різний вплив на здоров'я людей. Соснові ліси (особливо дуже сухі), наприклад, сприяють зниженню кров'яного тиску, стримують швидкість реакції, володіють загальнозаспокійливою дією. Це – ідеальне місце відпочинку для нервових людей, що часто підпадають під стреси, страждаючих гіпертензією. Планувати в таких природних умовах спортивні комплекси було би нерозважливо, оскільки вони гальмують реакції організму, перешкоджають досягненню високих спортивних результатів. Навпаки, дубово-грабові ліси впливають на людський організм у зворотному порядку. Для тих груп населення, що страждають порушенням дихальних органів, запаленням слизової оболонки або деякими видами алергії, не можна рекомендувати відпочинок під час вегетаційного періоду на територіях, де розповсюджена низовинна середньоевропейська або східноєвропейська лісова і теплолюбива флора, збагачена пилом квітів. Для таких людей більше підходять території з карпатською та середньоевропейською гірською флорою тощо.

Залежно від вікової групи, рівня культури і освіти, соціально-економічних характеристик існує різне розуміння таких понять як "природа", або "ландшафт", "ідеальний" або "справжній" ліс. В індивідуально-психологічному плані людей можна поділити на типи "гірські", що захоплюються гірською природою, та типи "низовинні", яких гірські ландшафти пригнічують, типи амбівалентні, які однаково відда-

ють перевагу тому чи іншому ландшафту за відповідних умов та типи нейтральні з невизначеним відношенням до умов навколишнього середовища. Це також необхідно враховувати при визначенні потенціалу рекреаційних територій та плануванні організації рекреаційного (туристичного) продукту.

В міжнародній практиці концепція екологічного туризму включає такі положення:

- невиснажливе та неперервне використання природних рекреаційних ресурсів;
- забезпечення збереження природного та соціально-культурного розмаїття;
- інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів;
- екологічна освіта (просвіта) туристів і місцевого населення. [3].

Екологічний туризм на рекреаційних територіях природно-заповідного фонду України ґрунтується на таких концептуальних положеннях:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти;
- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;
- відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об'єктів;
- науково-пізнавальне освоєння природного (біотичного, ландшафтного, пейзажного) розмаїття і гуманістичного ресурсного потенціалу рекреаційних територій; соціальна сумісність (злагода) з місцевою мораллю, звичками і традиціями місцевого населення, територіальними громадами та органами самоврядування;
- економічні вигоди і переваги в регіональному розвитку природних територій;
- гарантія довготривалого збереження природних та історико-культурних ресурсів рекреаційних ландшафтів [4].

Отже, функції природоохоронних територій – це природоохоронна діяльність (вивчення, дослідження та охорона біорізноманіття, історико-культурних, соціально-економічних об'єктів тощо) та рекреаційна діяльність (екотуризм). На таких територіях має бути чітко визначений ієрархічний порядок функцій з метою забезпечення абсолютної сумісності всіх типів і рівнів суспільного використання національних парків. З метою раціонального розташування капіталовкладень в рекреаційну інфраструктуру необхідно знати довгостроковий прогноз загального характеру, дані про те, які території будуть використовуватися як строгого заповідання, рекреаційні, рекреаційно-урбанізовані, зони поселень, господарсько-комунальні тощо [5].

Національні парки повинні пропонувати такі типи рекреаційних можливостей, для яких вони найбільш придатні. Враховуючи важливість природних і культурних ресурсів та необхідність охорони їх цілісності, рекреаційне використання повинне фокусуватися на отриманні задоволення від цих ресурсів.

Типова рекреація (загальнооздоровчий відпочинок) не може бути основним заняттям відвідувачів парку (екотуристів). Для них основне – високодуховне спілкування з природою,

що викликає чисті почуття, сприяє інтелектуальному збагаченню, фізичному наповненню здоров'ям. Але в природно-заповідній мережі України мало місцевостей з відносно незайманою, вилученою з господарського використання, "дикою" природою, яку можуть спостерігати еко туристи. А це – найбільш суттєва особливість, атракція національних і природних парків світу.

Рекреаційні території природно-заповідного фонду України для виконання основної своєї функції збереження природних ландшафтів та задоволення інтересів відпочиваючих та туристів в оздоровленні потребують державного підходу, особливо в управлінському, організаційно-методичному та фінансовому забезпеченні.

Інтенсивне рекреаційне використання вимагає відповідного інтенсивного управління, тобто чим вище управлінська діяльність, забезпечення висококваліфікованими кадрами туристичної галузі, тим вища якість рекреаційної діяльності на територіях природо-заповідного фонду нашої держави.

Література

1 Чехословацкая академия наук – институт географии, г. Брно. Совет экономической взаимопомощи. Научно-исследовательское задание. Разработка мероприятий по охране природы. Информационный бюллетень. – Прага, февраль, 1978.

2 Інститут демократії імені Пилипа Орлика. Участь громадськості в процесі формування державної політики в цілому та окремих рішень органів державної влади // Правова база та методичні матеріали. – Київ, 1999.

3 Моралева Н., Ледовских Е. Экологический туризм в России // Охрана дикой природы, – 2001. – №3(22). – С. 30-34.

4 Гетьман В.І. Концептуальні питання еко-туризму в контексті збереження ландшафтного різноманіття // Рідна природа. – 2001. – № 2. – С. 34-35.

5 Методические указания по предмету «Рекреационные комплексы» для студентов заочной формы обучения специальности 7.050201 «Менеджмент организаций» Киевского университета туризма, экономики и права (КУТЭП). – К.: И-во КУТЭП, 2002. – 180 с.